

Л. А. ХАЛІНОВСЬКА
(Київ, Україна)

ПРОЦЕСИ СЕМАНТИЧНОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ ЛЕКСИКИ В УКРАЇНСЬКОМУ МЕДІЙНОМУ ПРОСТОРІ

У статті здійснено спробу дослідити семантичну трансформацію лексики та фазових слів у сучасних українських засобах масової інформації суспільно-політичного спрямування; зосереджено увагу на використанні термінологізованих словосполучень в українській пресі; наголошено на переосмисленні значень окремих термінів.

Ключові слова: лексема, термін, термін-словосполучення, термінологізоване словосполучення, оказіоналізм, метафора.

Вивченню мови засобів масової інформації (далі – ЗМІ) в різні періоди присвячували свої дослідження знані мовознавці [див. 2, 7, 8, 9, 10, 11, 12]. Процеси семантичної трансформації лексики у політичній комунікації аналізували О. М. Чадюк [14], Т. А. Космеда [5], Х. П. Дацишин [1]. На думку О. О. Тараненка, метафора – це “семантичний процес, за якого форма мовної одиниці або оформлення мовної категорії переноситься з одного об’єкта позначення на інший на основі певної подібності між цими об’єктами при відображенні в свідомості мовця” [13, с. 335].

Яскравим прикладом входження та активного використання галузевої лексики та її семантичного переосмислення в сучасному інформаційному просторі є мова ЗМІ (преса, інтернет, телебачення, авторські блоги тощо). На думку О. А. Сербенської, “у газетних матеріалах < ... > спостерігається тенденція до явної активізації у вживанні як загальнонаукових, так і вузькоспеціальних термінів різних галузей знання. На особливості функціонування термінів у мові газети позначається дія, принаймні, двох факторів: з одного боку, діють тенденції, що властиві інформаційній і популяризаторській ролі газети, з другого, – виявляються особливості одного з рівнів термінологічної системи – структурного рівня, норми чи рівня індивідуального мовлення” [9, с. 135]. Цю думку поділяє Г. М. Колесник, яка зазначає, що найхарактернішим явищем, яке спостерігається у мові сучасної української преси, є проникнення в неї елементів наукового стилю. Особливо це стосується публіцистичного стилю “який з самого початку формується як певний конгломерат розмовного, художнього і наукового стилів” [4, с. 136]. Розглядаючи відбиття суспільно-політичних процесів у ЗМІ, О. М. Чадюк констатує: “У царині ЗМІ метафори мають досить специфічний характер, оскільки стосуються суспільно-політичного життя і виступають актуальними чинниками творення дискурсу в політичній сфері” [14, с. 4].

У періодиці сьогодення спектр використання спеціальної лексики досить широкий. Серед термінів, що ними активно послуговуються журналісти, телеведучі і блогери, є загальновідомі, зокрема: *аеропорт*, *термінал*, *літак* та ін. та вузькогалузеві, серед яких останнім часом особливо активізувався військовий сегмент, наприклад, *полігон*, *блокада*, *міна* тощо.

Окрему нішу у мові ЗМІ займають okazіоналізми (авторські новотвори), утворені для влучної й експресивної характеристики події, явища, реалії. Наприклад: *літакопад*, *пасажи́рство*, *майданбайтер*. Зокрема okazіоналізм *літакопад*, що з'явився останнім часом в Інтернет-мережі як іронічна реакція на низьку авіакатастроф через низьку якість літаків у Росії впродовж 2014 – 2015 рр.: “*Не тим воюємо: соцмережі жартують з “літакопаду” в Росії*” (<http://fakty.istv.ua>, 15.07.2015 р.). Лексема *пасажи́рство* (з іронічним відтінком) була вжита автором публікації про аеропорт “Жуляни”, у якому не створено належних умов для пасажирів: “*Це ніякий не вихід на посадку, там глухий кут. Бо насправді стюардеси спрямовують зареєстроване пасажи́рство в бокові двері, на вулицю, потім – пройти через двір, і далі буде т. зв. “сектор №1”* (УМ, № 52, 31.03.2011 р.). Okazіональна лексема *майданбайтер* сконструйована на зразок вже наявного *гастарбайтер*⁶. У ЗМІ використовують у значенні “людина, яка за гроші виконує різні завдання, часто – це проплачені політичні акції (демонстрації, мітинги та ін.)”; має негативний семантичний відтінок. Наприклад, “*Потрібно ставити вимогу до Партії регіонів та місцевої влади припинити змушувати дітей до безкоштовної праці у ролі майданбайтерів*” (<http://politiko.ua>, 6.11.2013 р.), “*Про заангажованість свідчить поява під час акцій 2 і 7 квітня численних прапорів і “майданбайтерів” у салатовій уніформі його старого партійного бренду*” (<http://tyzhden.ua>, 15.04.2013 р.). Особливої ваги та певної стилістичної оцінки такі авторські новотвори набувають у заголовках, зокрема назва статті у газеті “Україна молода” – “*Насіриада*” утворена від прізвища голови Державної фіскальної служби Насірова Р. М., який у березні цього року усунутий Національним антикорупційним бюро з посади на період розслідування: “*Саме минулого четверга ввечері й розпочалася така собі “насіриада”: посадовець зліг до “Феофанії”, тоді як детективи НАБУ вручили йому підозру в ніч на п’ятницю просто в палаті* (УМ, 7 березня 2017, № 30, с. 6). Така назва є алюзією на твори-саги (епопеї), у яких події розгортаються впродовж тривалого проміжку часу, наприклад, *Сибіриада* (автор – В. Єжов). Влучний і короткий заголовок привертає увагу читача та акцентує увагу на суті викладеного повідомлення. У заголовку “*Парканізація Америки*” (СВ, 31 січня, 2017, №8, с. 1) йдеться про побудову стіни на кордоні США та Мексики, про що неодноразово обіцяв новообраний президент Америки Дональд Трамп.

Цікавими, на нашу думку, також є okazіоналізми-дієслова, утворені від запозичень з англійської мови *селфі*, *флешмоб* та *фейсбук*: “*Подивіться, скільки у нас найнятих експертів, політологів, блогерів, цілі “фабрики” тих, хто “за конверти” любить свого посадовця. Таке враження, що в наших чиновників є три завдання: селфитися, флешмобити і фейсбучити*” (УМ, 7 березня 2017, № 30, с. 5).

Реалії політичного сьогодення продукують появу влучних слів-каламбурів. Часто вони виникають на основі розмовного варіанта лексеми як елемент своєрідної мовної гри. Зокрема реакцією суспільства на підвищення мінімальної заробітної плати (розмовний варіант – *мінімалка*) стала поява слова *мініПалка*: “*Завдяки “мініПалці” відчувли “покращення” й викладачі, надто у вищих навчальних закладах та професійно-технічних училищах*. (СВ, 17 лютого 2017, № 13, с. 1).

⁶ Походить з нім. *Ostarbeiter*; *m.* – особа, що була депортована з України під час II Світової війни на примусові роботи до Німеччини

Поява в ЗМІ значної кількості лексем, утворених за допомогою вторинної номінації, свідчить про активні процеси детермінологізації (виникнення нового значення, здебільшого за допомогою метафоризації, метонімізації та фразеологізації), адже, як зазначає О. А. Сербенська, “крім пізнавально-інформативної функції, що є основною для терміна, у мові газети він використовується ще в двох планах – переносно-метафоричному та аналогічно-асоціативному” [9, с. 136].

У медійній мові наявні терміни багатьох галузей знань, які використовують з різною метою – опис подій, що відбуваються у сучасному суспільстві, популяризація науки, новітніх технологій та винаходів тощо. Під час нетипового для термінологічної лексики функціонування відбувається її переосмислення, за якого термін або термінологічне словосполучення (далі – ТС) поступово переходить у розряд сталих словосполучень, втрачаючи при цьому своє первинне значення. Зауважмо, що галузеві ТС характеризуються цілісністю номінації, мають тенденцію до моносемічності, хоча у мові ЗМІ часто утворюють контекстуальні словосполучення, з повністю або частково переосмисленим значенням. На думку О. М. Іващисин, семантично такі ТС посідають своєрідне проміжне місце між вільними та фразеологічними словосполученнями. Вони не мають багатьох ознак фразеологізмів: незмінності порядку слів (ця ознака по-різному виявляється і в різних типах фразеологічних одиниць), неможливості буквального перекладу іншими мовами (також не обов’язково для всіх фразеологізмів). Проте кожне з них має сталу, стандартну, здатну до відтворення структуру складного словосполучення [3, с. 4].

Унаслідок використання в незвичному контексті та нетипової взаємодії компонентів втрачається первісне семантичне навантаження словосполучення, виникає його нове значення, часто експресивно забарвлене. Відбувається семантичний зсув, що й зумовлює нове значення ТС. Саме тому, зазначає І. Ю. Сковронська, “незвичне поєднання лексем загострює, посилює асоціативний зв’язок з якісно-оцінним компонентом словосполучення, у якому характерологічний компонент ужитий у прямому значенні” [10, с. 70].

На думку Л. М. Пашинської, “процеси фразеотворення найактивніші передусім у публіцистичному, зокрема мас-медійному, дискурсі, характерними ознаками якого є: відображення мовного і культурного стану суспільства, його різноманітних цінностей; функції повідомлення і впливу, аж до маніпулювання людською свідомістю; кумулятивний ефект; поєднання вербальної та візуальної інформації, що забезпечує ефективність сприйняття” [6, с. 10]. Такі мовні одиниці⁷ вона називає “фразеологізованими термінологічними сполученнями, що належать до різних галузей науки, техніки, військової справи, театру, музики, спорту тощо” [6, с. 11]. Погоджуємося з думкою дослідниці й надалі використовуватимемо термін *фразеологізоване термінологічне словосполучення (ФТС)*. Серед аналізованих ФТС нами виявлені такі: *розбір польотів, летіти (літати) на одному крилі (з одним крилом), вищий пілотаж, запасний аеродром* тощо.

Авіаційний термін-словосполучення *розбір польотів* – “обговорення льотчиками по завершенню польоту виконаних дій для з’ясування помилок і

⁷ Серед фразеологізмів, утворених на основі авіаційних ТС, авторка називає такі: *запасний аеродром, вищий пілотаж, стати (поставити) на крило, крутити (покрутити) пропелер, круте піке, повітряні ворота*.

покращення взаємодії екіпажів чи членів екіпажу”, засвідчений у лексикографічних джерелах із ремаркою *авіа* (калька з рос. *разбор полетов*, див. український відповідник – *розгляд польоту, розгляд післяпольотний* (РУСАТ, II, с. 124). Цей термін функціонує у технічній авіаційній документації та нормативно-правових актах, наприклад: “*Виконання польотів – комплекс заходів, який проводиться посадовими особами органу управління авіаційної частини й авіаційним персоналом та включає організацію, проведення та розбір польотів*” (<http://zakon4.rada.gov.ua>, МОУ, наказ № 2, чинний від 05.01.2015 р.), “*Начальник армійської авіації – начальник управління армійської авіації Командування Сухопутних військ Збройних Сил України полковник Валентин Пістрюга провів детальний розбір польотів та відзначив полковників Юрія Вербельчука, Андрія Когута та ін.*” (<http://www.usva.org.ua>, 02.02.2011 р.).

ФТС *розбір польотів* як аналіз, обговорення подій, що часто супроводжується критикою, доганою тощо, активно використовують у заголовках ЗМІ, наприклад: “*Як міністр оборони вчинив “розбір польотів” в Ужгороді*” (<http://uzhgorod.net.ua>, 01.07.2015 р.), “*Нацрада з телерадіомовлення назвала дату “розбору польотів” щодо новорічного шоу на “Інтері”*” (<http://tsn.ua>, 02.01.2015 р.).

Стале словосполучення *летіти (літати) на одному крилі (з одним крилом)* є частиною фрази з популярної наприкінці II Світової війни пісні “Бомбардувальники”, у сучасній періодиці функціонує зі значенням “пересуватися у просторі на несправних або застарілих транспортних засобах (автомобіль, літак та ін.)”: “*Розповіли про тодішніх жителів району, які виборювали незалежність української держави, ставши вояками Української галицької армії, про летунів, база яких була у Красному. Відважні хлопці, на чолі із сином Івана Франка – Петром, майстерно воювали в небі, практично, “на чесному слові і на одному крилі”*” (<http://byskeradio.blogspot.com>, 31.10.2014 р.).

Аналізоване ФТС часто вживають у метафоричному значенні – досягати мети завдяки неймовірним зусиллям: “... була мета – звільнити Луганськ, звільнити Донецьк, але діставалися до цієї мети вже, як то кажуть, “на чесному слові, на одному крилі”” (<http://www.ukrinform.ua>, 08.01.2015 р.), “*Більшість учителів почуваяться на роботі так, як військові британські льотчики з пісні часів Другої світової війни, котрі, незважаючи на перебите крило і зламаний хвіст літака, мужньо виконували бойове завдання “на чесному слові й одному крилі”*” (<http://gazeta.dt.ua>, 30.09.2011 р.). Зі стилістичною метою часто використовують у заголовках: “*Щоденники Дакара. II-й етап. На чесному слові та на одному крилі*” (<http://inter.ua>, 13.01.2012 р.). “*На чесному слові й на одному крилі. Чому не варто купувати авіаквитки до Криму*” (<http://ukrinform.ua>, 08.01.2015 р.).

ФТС *вищий пілотаж* у галузевих словниках зафіксоване з таким значенням: “просторове кероване маневрування літака в горизонтальній, вертикальній і похилій площинах для виконання фігур у повітрі (до фігур вищого пілотажу належать: *кобра, дзвін, чакра Фролова* та ін.). *Виконувати фігурний п., вищий п.* та ін”. (ТСАТ, 2007, с. 63). У текстах натрапляємо на вживання цього ТС у фаховому значенні, наприклад: “*Куди там молодим: 92-річний ветеран показала вищий пілотаж на винищувачі*” (<http://patrioty.org.ua>, 08.05.2015 р.); “*На своїх сторінках в соціальних мережах президент опублікував відео, на якому українські десантники демонструють фігури вищого пілотажу*” (<http://24tv.ua>,

02.08.2015 р.). У пресі такі ТС використовують з іншою семантикою, зокрема зі значенням довершеності, найбільшої майстерності у різних видах людської діяльності: “Чергові різкі зміни в зовнішній політиці України, що їх ми спостерігаємо з приходом нового Президента України, вимагають від української дипломатії “вищого пілотажу” і демонстрації “мистецтва можливого” на грані героїства” (<http://www.unian.ua>, 11.05.2010 р.), або з іронією, негативним ставленням: “Виступ депутата у Верховній раді 30 червня, присвячений ситуації в 205-му окрузі, вищий пілотаж “чорнухи”, – зазначив політолог Андрій Золотарьов” (<http://www.ukranews.com>, 03.07.2015 р.); “Це вищий пілотаж брехні, яка їхньою мовою називається конструювання інформаційної реальності” (<http://nashavira.ukrlife.org>).

ФТС *запасний аеродром* в авіаційній терміносистемі має значення “аеродром, призначений для посадки або вильоту повітряних кораблів у випадку, коли використання основного аеродрому неможливе” (ТСАТ, 2007, с. 8). У ЗМІ фахове потрактування ТС відходить на периферію, про що свідчать наступні приклади: “А, може, їх фінансує один із політичних лідерів, якого партія хоче позбутися але не може, тож, створюється “запасний аеродром” (версія тих, хто намагається розібратися в кулуарах українського політикуму)” (<http://www.volynnews.com>, 12.04.2014 р.). Простежуємо й інші значення: “шлях відступу” – “Проте, схоже, запасний аеродром міністр усе-таки готує” (<http://tyzhden.ua>, 15.04.2013 р.); у значенні “альтернатива комусь (чомусь)”: “Але по факту сьогодні КПУ виконує роль запасного аеродрому для Партії Регіонів (ПР)” (<http://commons.com.ua>, 22.10.2012 р.), “Врешті, голова Львівської ОДА після обрання нового президента таки написала заяву про відставку з посади, але досі виконує обов’язки губернатора і зберігає за собою запасний аеродром у вигляді депутатського крісла” (<http://glavcom.ua>, 17.06.2014 р.).

Сучасне українське суспільство чутливо реагує на політичні процеси, що в ньому відбуваються. Як наслідок простежуємо появу слів та словосполучень, що є своєрідним лакмусом, оцінкою подій громадянами України. За допомогою переосмислених лексем з експресивно-емоційним навантаженням створюється картина сучасного політичного життя країни, формується суспільна думка.

Отже, використання в українському медійному просторі різних лексичних одиниць – термінів, семантично переосмислених лексем, okazіоналізмів, фразеологізованих термінологічних словосполучень – свідчить про активні динамічні процеси, які відбуваються в українській мові на початку ХХІ ст.

1. Дацишин Х. П. Конотативний аспект функціонування метафори в політичному дискурсі / Х. П. Дацишин // Вісник Львівського ун-ту. Серія: Журналістика. – 2001. – Вип. 22. – С. 437 – 446.
2. Жовтобрюх М. А. Мова української періодичної преси (кінець ХІХ – початок ХХ ст.) / М. А. Жовтобрюх. – К. : Наук. думка, 1970. – 302 с.
3. Іващишин О. М. Місце термінологічного словосполучення в системі мови / О. М. Іващишин // Іноземна філологія, 2013. – Вип. 125. – С. 10 – 15. Режим доступу: http://www.lnu.edu.ua/faculty/inomov.new/Foreign_Philology/Foreign_Philology/Foreign_Philology_125/articles/2Ivashchyshyn.pdf.
4. Колесник Г. М. Усно-розмовне мовлення на шпальтах газети: взаємодія усного і писемного стилів мови / Г. М. Колесник. – К. : Наук. думка, 1982. – С. 136 – 162.

5. *Космеда Т. А.* Мовна гра в парадигмі інтерпретативної лінгвістики. Граматика оцінки. Граматична іграма (теоретичне осмислення дискурсивної практики) / Т. А. Космеда, О. В. Халіман. – Дрогобич : Коло, 2013. – 228 с.
6. *Пашинська Л. М.* Фразеологічні неологізми у сучасному українському мас-медійному дискурсі : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Л. М. Пашинська. – К., 2011. – 23 с.
7. *Пономарів О. Д.* Стилстика сучасної української мови / О. Д. Пономарів. К. : Либідь. – 248 с.
8. *Сербенська О. А.* Мова преси в контексті вимог перебудови: навч. посібник / О. А. Сербенська. – К. : УМК ВО при Мінвузі УРСР, 1989. – 64 с.
9. *Сербенська О. А.* Науково-технічний термін у мові сучасної газетної публіцистики // Тези республіканської наук. конф. з проблемами “науково-технічний прогрес і мова” [Редкол.: Никончук М. В. (відп. ред.), Богдан М. М., Жовтобрюх М. А. та ін.]. – Житомир, 1976. – С. 135 – 137.
10. *Сковронська І. Ю.* Фразеологічні новотвори, явище трансформації у пресі української діаспори США і Канади / І. Ю. Сковронська // Теле- та радіожурналістика. – 2012. – Вип. 11. – С. 69 – 74. – Режим доступу: journ.lnu.edu.ua/vypusk7/n11/tv11-14.pdf.
11. *Стишов О. А.* Українська лексика кінця ХХ століття (на матеріалі мови засобів масової інформації) / О. А. Стишов. – К. : Вид. центр КНЛУ. – 388 с.
12. *Таран А. А.* Конкурування номінацій у сучасній українській літературній мові: тенденції стабілізації нової лексики / А. А. Таран. – Черкаси : Видавець Ю. Чабаненко, 2011. – 232 с.
13. *Тараненко О. О.* Метафора / О. О. Тараненко // Українська мова: Енциклопедія. – 2-ге вид., випр. і доп. – К. : Вид-во “Укр. енциклопедія” ім. М. П. Бажана, 2004. – 824 с.
14. *Чадюк О. М.* Метафора у сфері сучасної української політичної комунікації. автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 / Ін-т української мови НАН України. – К., 2005. – 20 с.

СПИСОК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- РУСАТ – Російсько-український словник авіаційних термінів: У 2-х т. / за ред. В. П. Бабака. – К.: Техніка, 2004. – Т. 2: П-Я. – 448 с.
СВ – газета “Сільські вісті”.
ТСАТ – Тлумачний словник авіаційних термінів / Укл. Л. Ф. Верхулевська, С. С. Кіраль, В. М. Люцюк та ін. [за заг. ред. М. С. Кулика]. – К.: НАУ, 2007. – 100 с.
УМ – газета “Україна молода”.

L. A. Khalinovska

PROCESSES OF VOCABULARY SEMANTIC TRANSFORMATION IN UKRAINIAN MEDIA SPACE

The article is about vocabulary semantic transformation and professional words in modern Ukrainian Media (social and political direction); the use phrases in term function in Ukrainian Press is shown; the importance of rethinking the meaning of certain terms is stressed.

К e y w o r d s : lexeme, term, term-phrase, in term function, occasionalism, metaphor.